

A hazugság változatai

Agota Kristof: *Tegnap, Szörny* (kisregény és 4 dráma), Cartaphilus, Bp. 2012

Ma, tegnap vagy holnap. Ezekkel a szavakkal végződik a tavaly elhunyt, Kossuth-díjas magyar-franokfón író, Agota Kristof *Szörny* című rövid drámája. Akár ez is lehetne a most megjelent kötet címe, amelyben immár második alkalommal jelenik meg magyar fordításban a *Tegnap* című kisregény, de először lát itthon napvilágot négy dráma, amelyekből végre a színműíró Agota Kristof portréjának főbb vonalai is elének rajzolódik.

Agota Kristof 1935-ben született Csikvándon. A második világháború alatt a kőszegi internátusba került. 19 éves, amikor férjhez ment a történelem tanárához. Gyermekek születtek, de 1956-ban emigráltak a svájci Neuchâtelbe. A fiatal anya öt éven keresztül egy óragyárban dolgozott, közben elvált, majd újra férjhez ment. A hetvenes évek fordulóján kezdett el verseket írni, magyarul. Elmondása szerint, amikor ezeket szerette volna lefordítani franciára, akkor születtek meg első

novellái. Néhány versét a párizsi *Irodalmi Újság* és a *Magyar Műhely* közölte. Megismerkedett néhány, neuchâтели színházi társulattal, a rádió számára kisebb darabokat írt (a svájci levéltárban 23 darabját őrzik, de csak 9-et mutattak be). Ekkor már teljesen franciául alkotott. 1986-ban írta meg *A nagy füzetet*, amely a *Trilógiájának* első darabja. Ezt követte a Trilógia két további része: 1988-ban *A bizonyíték*, végül 1991-ben *A harmadik hazugság*. A *Tegnap*, mely szorosan illeszkedik a Trilógiához, 1995-ben jelent meg, magyarul pedig öt évvel később.

Kristof lakonikus, sokszor csak párbeszédéből álló mondatai alakítják a regény szövetét, amely egy álmoképpel indul. Sandor óragyári munkás, magányos emigráns, akit egy dolog kísért: bemenni az erdőbe munka után és meghalni a fűben. Könnyű dolog lenne, de vigasztalja magát egy vággyal, egy hazugsággal, ami nem más, mint egy nő, Liné iránt érzett elsöprő szerelme. Sandor mindent erre tesz fel, egész élete erre a pontra helyeződik át. Hiába van neki „társa” Yolande személyében, a vele való kapcsolat számára csak üres aktusok sorozata: „Csak a teste érdekelt” (14.o.).

A *Tegnap* veretes szerkesztése hat fejezetre tagolódik (*Szökés, Hazugság, Azt gondolom, Azok, Eső, A hajó utasai*). Mindegyik egy álmoképből indul ki. Ez adja a regény első rétegét és végül a befejezés is egy ilyen szimbólumképben csúcsonyul ki. Hogy pontosan álomról van-e szó, az nem derül ki a szövegből, viszont mégis érdemesebb így neveznünk. Egy elvesztett ország *álmoképe*, amelyet a főszereplő „érdektelennek” nevez, mégis az ott zajlott emlékek, a meg nem tapasztalt boldogság lehetőségének hazája. A tegnap vágya, az álmok vágya – ebből válik hazugsággá, a jelen világává a regény második rétege, nevezzük a valódi, a *jelen* eseményeinek.

Ebben a *jelenben* Sandor, ahogyan mondja magáról a *Hazugság* című fejezetben egyszerű óragyári munkás mindennapi rutinnal. Mindig van egy „minden részletében kidolgozott hazugsága” (19.o.), mely már behálózta a gyermekkorát is; hadiárvának mondja magát, pedig egy megesett, később a falu szajhájává vált nő az anyja. Az apja tanító, akinek lányával, Caroline-nal, Linével az iskolában találkozik. „Egy jelentéktelen országban születtem” – vallja a főszereplő, aki maga is jelentéktelenné vált. Csak Liné iránti érzelmei voltak tiszták. De a vágó erősebb lett: „*elmenni, menni, meghalni, minden mindegy volt*” (28.o.). Ezért tört szűrt keresztül a szeretkező apján és anyján, felvette neveikből a Sandor Lester nevet és menekültté vált, száműzötté, aki ír; fejében ír.

Sandor magának is hazudik: „*Az életnek lennie kell valaminek*. Szinte vigasztalja magát, miközben nem tud mit tenni mozdulatlansága ellen; ami életben tartja az a monoton munka és a nyomorúságos fizetés (35.o.). Találkozik emigrált honfitársaival, tragikus tárgyaláson lesz tolmács, megismerkedik a 18 éves Verával. Esélye lenne a kitörésre, de mégis komorrá és elutasítóvá válik. A menekülteknek három sorsa van, vagy meghal, vagy át kel az Óceánon vagy hazamegy (49.o.). Nincs megváltás, a haldokló madár is csak azért könyörög Sandor álmokképeiben, hogy temesse el, szakadjon el tőle.

Ekkor jelenik meg a gyermekkori szerelem, a féltestvér Liné, aki fizikus férjével és gyermekeivel érkezik ide. Sandor újjászületik: életének újra lesz értelme, lakásában gyermekszobát rendez be. A fáraók eszményi testvérházasságaival magyarázza meg magának azt, hogy féltestvéri mivoltuk se állhat szerelmük útjába. Az *Azok* és az *Eső* című fejezetekben bomlik ki egy melodramai történet, amelyben Sandor szinte gyilkosként támad Liné férjére. A nő hiába viszonzza Sandor szerelmét, mégis a hazautat választja. Az álmokképekben a diktatúra fenyegető emberei és saját sírhalma jelenik meg, de végül szárnyaszegett madárként egyedül marad: „*A saját halálomat csak később tanultam meg szeretni...*” (100.o.) A valóságban ez semmi mást, mint a Yolande-del való példás, közös élet.

Kristof regényében visszaköszönnék a *Trilógia* motívumai. A (fél)testvéri viszony itt szerelmi vággyá csap át. A tanár apa, az internátus, a menekült-lét, az elhagyatottság és a tipikus kelet-európai (mi tudjuk, hogy magyar) száműzöttség érzése. Ezek mind-mind a szerző önéletrajzi elemei. Az önáltató, elképzelt, homályos hazugság és a reménytelenség motívuma már a *Trilógia* harmadik darabjának, *A harmadik hazugságnak* is témája volt. Ebben a történetben a reménytelenség érzését a főszereplő egy fikciós alakkal, az elképzelt testvér személyével próbálta meg ellensúlyozni. Ez az elem a *Tegnapban* hasonló formában bukkan fel; talán el se hihetjük, hogy Liné létezik, hiszen lehet, hogy ez nem más, mint a Sandor fejében megírt regény. A keretet adó álmokképek is ezt engedik feltételezni. Sándor saját életét így foglalja össze: „*Liné megérkezett, aztán elment.*” (97.o.)

A kettős szerkezet, az öngyilkosság motívuma (Vera öngyilkossága olyan, mint Matthias halála a *Bizonyítékban*), az elbizonytalanodott szerző (*Trilógia*), az önéletrajzi ihletettség (óragyár), a szomorúság, mint a lét-állapot, a hazugság ontológiája, a nyelvi szikárság tulajdonképpen a *Trilógia* folytatásává változtatja a *Tegnapot*. Ugyan a remek megfogalmazása és rideg érzékenysége különleges olvasmányt nyújt, mégis az életmű egyik ismétlésének tekinthető ez a mű.

Kristof négy szokatlan drámájában (*A Szörny, Az út, Járvány és a Vezeklés*) a *Tegnap* lelki apokalipszisából a disztópikus armageddonjába juthatunk el. Kristofot itthon azért tartják egyívású szerzőnek, mert főleg színművei kiadatlanok, ismeretlenek (négy jelentősebb darabja jelent meg a *Mіндеgy* című kötetben). Pedig az író a rádiójátékokkal kezdte pályafutását, első darbjait a hetvenes években mutatták be. A szerzőnő sikerei után azonban a kiadó szinte követelte az újabb írásokat, így született meg a 2007-ben kiadott *A Szörny* című rövid kötet. A négy dráma közös nevezője, az eszköztelen díszletek, a szikár párbeszéd, a letisztult dramaturgia, az allegorikus és disztópikus álomszerű környezet, mely a közösség és az egyén hazugságának motívumát járja körbe. A hazugságát, amit az ember álcaként (maszkként) saját magára húz, hogy a boldogságban, a reményben higgyen, ugyanabban a reményben, amiben Sandor is hitt. Ezt a hazugságot sokszor egy személy generálja a saját győzelme érdekében (*A Bölcs, a Kovinkátor*), de a kétélű penge végül mégis visszafordul.

A *Szörny* című színmű egy elképzelt világ, primitív törzsében játszódik, akik maszkot viselnek. Felbolygatja őket egy különös, csapdába esett lény, aki kábító virágillatot áraszt, de aki közel megy hozzá, azt elnyeli. A szintén hat jelene-tes darab valódi központi figurája a harcos Nob, a gyengéd Lil és a törzs öreg Bölcse. Mikor a törzs nagy része már a Szörny hatása alá került, az öreg bölcs ráveszi Nobot, hogy harcoljon a lény ellen. Megdöbbenő a darab eszköztelen környezete, mégis sok lírai betét bújik meg a szövegben, amelyek a sokszor a törzs férfitestjeinek, vagy nőinek kórusába és Nob monológjaiba vannak beépítve.

A dramaturgia, a fordulatok kissé elcsépeltek és az allegorikus háttér is a diktatúrák és a közösség hipnotikus amortizációja, a hazugságai köré épülnek. Amit az ember nem ért meg és nem tudja legyőzni, abban következetesen hinni kezd. Ami először borzadály, később gyönyörűséggé válik: „az, amit te szörnynek nevezel, már nem létezik.” (113.o.) – mondja Lil, akit már elbódított a lény illata. A Szörny léte egyszerre félelmet és boldogságot nyújt, mint a vallások. Megoldást és magyarázatot ad mindenre, de a szabadság nevében Nob fellázad ellene. A Szörny által adott boldogságot szembe állítja a szellemi léttel, mert a bölcs szerint a boldogság csak eltompítja a szellemet. (123.o.) Háború indult és a befejezésben kiderült ez is önámítás, ez is *hazugság*, mint minden más, amiben hiszünk. A keserű befejezésben csak a magány marad és a még keserűbb tévedés.

Az út disztópiájában a föld egy merő betontömbbé válik, ahol minden lehetséges irány kijárat nélküli, ahol minden „*Egy álom, amely úgy tűnik, lidérces álomba fordul*”. (135.o.) A Szörny „víziója” még egyszerű primitív közegben játszódó allegorikus tanmese. *Az út* túlszabályozott emberi világ abszurdítását rajzolja meg, amely legalább ugyanolyan primitív, azzal a különbséggel, hogy az idő elveszettsége is megmutatkozik benne. A kissé reprezentatív szereplőkben (számozott emberek) megvan az igény, hogy mindenki saját maga maradjon, de a törvények az útra kényszerítik őket. Az író egyszerű társadalmi allegóriát használ, nem vallást, hanem egy véresen groteszk, szabályozott világot mutat meg. Ám míg a vallás boldogságot is képes volt adni, addig ez a világ csak megváltoztatható, a teremtés által: A Tudós bibliai idézeteket olvas fel, a Csecsemő lovat rajzol, a szabadság jelképét, a Festő alkotni akar a szabadság nevében (146-147.o.). *Az út* falanszterhez hasonlónak tűnik, ahol az emberi szellem győzedelmeskedik a világ felett. Ebben az individumban

azonban a teremtés és a pusztulás oppozícióban állnak. Terror lesz úrrá Az út világán és végül a természet ereje az, amely áttöri a betontömböt. De hiába nő fű az új világban, hamis marad egy újabb korlátozás miatt: „Fűre lépni tilos” (155.o.). A darab egy újabb keserű fordulattal ér véget, amelyben kiderül hol és miként játszódott ez a szürreális álom, amely mint ilyen csak illúzió, hazugság maradhat.

Az illúzió a táptalaja a *Járvány* című színműnek is, amely talán a négyes lesikerültebb darabja. Kimunkált alakok, remekül megírt, rideg párbeszédék és megdöbbenő fordulatok jellemzik. A hazugság illúziója egy olyan közösségbe viszi el az olvasót, ahol olyan járvány terjed, amelyben az emberek öngyilkosok lesznek. Az orvosnak nincs betege, csak halottai. Olyan világ ez, ahol a járvány szintén egy hazugságként lopódzik be az ember tudatába és a közösség beavatósa az, amikor valaki elhiszi a hazugságot, hisz az illúzióknak.

A falu kipusztul, két ház marad csak. A darab egyik központi figurája, a Konvinkátor azt hiszi, hogy mindent ő mozgat, de a Megmentett nő végül ellene fordul. A természet rombolásának motívuma a hazugság kétélű természete, amely szinte mindig visszacsap, valamint a drámai befejező fordulat a korábbi drámák alapelemeit másolják. Mégis talán a *Járvány*ban a szürreális környezet és a párbeszédék egysége valósul meg a legjobban, bántó allegóriák és didaxis nélkül. A dialógusok feszessége és a pszichológiai pontosság az író előző korábbi, *John és Joe* című darabjával rokonítható. Agota Kristof színműi a fordulatok halmozása, az eszköztelen díszletek és a párbeszédék pattogása miatt váltak híressé. Műveit kimondottan rádiójátékoknak írta, talán ezért is a vizuális szikárság. A *Járvány* tökéletesen reprezentálja ezt a világot, a hamisságot, az illúziókat és a fordulatokat. A halál ennek ellenére elkerülhetetlen, afféle bűnhődés a hazugság miatt. De lehet más út? Lehet megbocsájtás?

A kötet utolsó drámája, a *Vezeklés* erről szól. Sajnálatos módon a leghalványabb darab is egyben. A Vak koldus feleségével él együtt, de elhagyja, mikor a nő végzetes betegségéről kap hírt. Megismerkedik a Sükettel, aki végül egy koldusmaffiába vezet be. A Süketnek azonban sötét múltja van, hallását nem véletlenül vesztette el: terroristaként bombát robbantott és ennek ő is áldozatává vált; bolonddá és alkoholistává (208.o.). A hazugság motívuma itt is centrális pozícióban áll. A Süket története életre hívja a Vak emlékezését is, aki felségével együtt kínzótitst volt valahol és valamikor. Emberi szemhéjakat vágott ki és mikor szembesült saját tetteivel, megcsonkította önmagát. A vezeklés maga az élet maradt, amit hazugságai miatt kapott. A szerző sajnos az utolsó monológban ismét didaktikusan jeleníti meg költői tanulságát: „A szégyent nem törölheti ki a lelkünkől sem a halál, sem a vezeklés”(218.o.).

Agota Kristof ezen drámái nem véletlenül készültek az asztalfióknak. Tömörségük és rövid terjedelmük miatt inkább könyvdrámák. A hiányosságok ellenére mégis értékes kötetet vehet kezébe az olvasó. E munkák egybegyűjtésével, fordításával gyakorlatilag az író életművének főbb művei olvashatókká váltak itthon is. Remélem egyszer az eredetileg magyarul írt versekkel is találkozhat majd az olvasóközönség. Addig is izgalommal várhatjuk szín-darabok itthoni bemutatását és a Szász János által megfilmesített *A nagy füzet* bemutatóját.

Ritter György